

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ
İSPAN DİLİ KAFEDRASI

MEHDİYEVA NİGAR ADİL qızı

İSPAN ELMİ – PUBLİSİSTİK MƏTNLƏRİNDƏ ÜSLUBİ
GÜCLƏNDİRİCİ ELEMENTLƏR VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN
DİLİNƏ TƏRCÜMƏ HƏLLİ
(İSPAN DİLİNDƏ ELMİ – PUBLİSİSTİK MƏTBUAT
MATERİALLARI ƏSASINDA)

İxtisaslaşma: HSM – 040014 Tərcümə (İspan dili)

Magistr ixtisası və elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: dos. Əliyeva Aybənisiə

Tərcümə fakültəsinin dekani: dos. Hacıyev V. T.

BAKİ – 2012

**Nigar Adil qızı Mehdiyevanın Magistr ixtisası və elmi dərəcəsi almaq üçün
“İspan elmi – publisistik mətnlərində üslubi gücləndirici elementlər və onların
azərbaycan dilinə tərcümə həlli” (ispan dilində elmi – publisistik mətbuat
materialları əsasında) mövzusunda dissertasiya işinə**

RƏY

Tələbə **Nigar Adil qızı Mehdiyeva** dissertasiya işi üzərində işləyərkən təşəbbüskarlıq göstərmiş, elmi ədəbiyyatları təhlil etmiş və müstəqil tədqiqat aparmışdır. Dissertasiya işi magistr dissertasiyalarına qoyulan tələblərə cavab verir.

Nəticə: **Nigar Adil qızı Mehdiyeva** tərəfindən təqdim olunan iş məzmunu, tərkibi və həcmində, eləcə də alınan nəticələrin əhəmiyyətinə və etibarlılığına görə yüksək qiymətləndirilir və ona görə də işi İxtisaslaşdırılmış Şura qarşısında yüksək qiymətlə müdafiəyə buraxılması tövsiyə edilir.

Elmi rəhbər: dos. Əliyeva Aybənisi

Tarix: 22.06.2012

Mövzunun aktuallığı və əhəmiyyəti.

Elmi, elmi – publisist, elmi – kütləvi, bir sözlə, rəsmi üslubda yazılmış mətnlərin tərcüməsi həqiqi ehtiyacdən doğan bir işdir. Bu, dünyamızın iri addımlarla inkişafının gözlənilən nəticəsidir. Elmi tərəqqi bizə millətin öz içərisində yaransa da, xarici alimlərlə birgə əməkdaşlıq elmi mətnlərin tərcüməsini daha da zəruri edir. Elmi müvəffəqiyyətlərdən bəhrələndikcə bu üslubda yazılmış mətnlərin tərcüməsi Azərbaycan xalqı kimi, demək olar ki, tam savadlı bir xalq üçün bu, aktual, çox əhəmiyyətlidir. İndi, ingilis dilinin geniş yayıldığı bir dövrdə bədii, elmi – kütləvi janrda yazılmış mətnlərlə tanışlıq hər bir kəs üçün maraqlıdır. Nəinki ölkəmizdə, xaricdə aparılan elmi tədqiqatlar, onların nəticələri adi, savadlı oxucunun dünyagörüşünü qat – qat artırır. Məsələn, kosmos tədqiqatlarına aid yazıları dünya oxucuları böyük həyəcanla, maraqla oxuyur, biliklərini durmadan artırır. Elmi tərcümələr təkcə bir tərəfdən deyil, həm də linqvistik cəhətdən dilin yeni – yeni imkanlarını açmağa, yeni – yeni söz və terminlərin yaranmasına, bu zaman bizim psixoloji halımızın mahəyyətinin açıqlanmasına kömək göstərir. Elmi tərcümə prosesi dillərin inkişafına və modernləşməsinə təkan verir, müasir dilləri bir – birinə yaxın edir, neologizmlər, realilər və s. bu kimi kulturoloji vahidlər yaranır. Hər hansı bir dilin inkişafı təkcə onun lüğət fondunun inkişafı demək deyildir, həm də dilin elm və texnologiya sahəsindəki ixtisas dilinin də yaranması və tərəqqisi deməkdir. Bu zaman alınma sözlər və sahə terminologiyasının sayı zənginləşir.

Hər hansı bir elmi kitabın, məqalənin tərcüməsi müəyyən biliklər verməklə yanaşı, dilə cəmiyyətin görmədiyi modernləşmə, yeniləşmə fazasına birbaşa keçməyə imkan yaradır. Məsələn, Azərbaycanda kosmik tədqiqatlar Amerikada, Rusiyada olduğu kimi deyil, lakin elmi materialların istənilən üslubda, xüsusilə elmi – publisist, elmi – kütləvi səpgidə tərcümə olunması və bizə çatdırılması, hələlik kosmosa raket buraxmasaq da, bu barədə hər bir kəsin savadından, biliyindən asılı olaraq müəyyən dərəcədə məlumatı var. Hətta təqdim etdiyimiz elmi işimizdə kifayət qədər kosmos, planetlər, Günəş, ulduz sisteminə aid bol tərcümə materialları böyük informasiyadır. Tərcümə vasitəsilə riyazi hesablamalar,

kainatın fiziki qanunları, Ay və Günəş planetlərinin Yer kürəsinə təsiri və s. bu tipli informasiyalar nəzəri və təsviri şəkildə müxtəlif dilli oxucuların bu mövzunu avramasına şərait, zəmin yaradılır. Elmi – publisist mətnlərin tərcümə problemlərindən danışarkən oxucunu, onun qavrama sürətini, bacarığını nəzərə almaq lazımdır. Bu, adekvat ekvivalentlərin seçilməsində, ixtisas sözləri, peşə terminologiyasının, elmi təsvirlərin ötürülməsində, ümumiyyətlə, bu mövzunun, məsələn, Azərbaycan dilinə transfer olmasında həlledici faktordur. Yazının üslubunu eynilə qoruyub saxlamaq tərcüməçinin məqsədlərindən biridir. Hal – hazırda elmi tərcümələr kəmiyyət və keyfiyyətinə görə çox yüksəlib. Əlbəttə, bunun şagirddən tutmuş müxtəlif peşə sahiblərinə qədər insanın istehlakçı olmasıdır. Elmi – publisist əsərləri, istər orijinal, istərsə də tərcümə variantında fantastik, NUO materialları kimi qovluqda toplu şəkildə yığıb saxlayanlar xronologiya üzrə toplanan kiçik arxivlər böyük kəşflərin nağılvəri, müasir obrazıdır.

İşin məqsəd və vəzifələri.

Məqsəd: Müasir ispan dilində elmi – publisistik janrın tarixini və bu gününü araşdırmaq, bu janrın növlərini, məqsədini aşkarlamaq, deyəcəklərimizi əyani material əsasında göstərməkdir. Əsas məqsəd, ümumiyyətlə, elmi üslubda yazılmış mətnlərin üslubi xarakterini açıqlamaq, isbat etmək ki, rəsmi yazılı mətnlərdə də emosionallıq və ekspressivlik mümkündür. Bunun üçün istifadə olunan üslubi gücləndirici elementləri diqqət mərkəzinə çəkəcək və kosmik ədəbiyyatdan nümunələr tərcümə edəcəyik. İspan mətnlərinin tərcümə prosesində orijinalda işlədilmiş sintaktik modelləri aşkarlayıb, onların leksik – sintaktik səviyyədə təhlilini və Azərbaycan dilində analogi halların müqayisəsini verməyə cəhd göstərəcəyik. Azərbaycan oxucusunu İspan elmi – publisist nümunələri ilə tanış etməklə yanaşı, bu mövzunun elmi – nəzəri hissəsini də nəzərə çatdırmaqdır. İki böyük mədəniyyətə malik ölkələrin bu sahədə mövcud elmi və üslubi tərcümə metod və üsullarını öyrənmək də məqsədimizdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədlə əlaqədar aşağıdakı **vəzifələrin** yerinə yetirilməsinə səy göstərəcəyik:

- 1) Üslubun lingvistik – ekspressiv statusunu vurğulamq;
- 2) Yazılı tərcümədə emosiyaları və ekspressivliyi yaradan dil vahidlərini müəyyənləşdirmək;
- 3) Elmi – publisistik üsulda ekspressivliyin leksik – qrammatik ifadə vasitələrini müəyyənləşdirmək.
- 4) Elmi üslubların ekspressiv – qiymətləndirici komponentlərinin təhlili.
- 5) Elmi – publisist üslubun funksiyasını müəyyənləşdirmək.
- 6) Emosional sintaksisə daxil olan fiqurları təhlil etmək.
- 7) Elmi – publisist mətnlərdəki ekspressivliyi tərcümə mətnində qorumaq prinsiplərini, üsullarını araşdırmaq.
- 8) Təhlili düzgün istiqamətdə aparmaq üçün ispan, Azərbaycan, rus, fransız və s. dilçilərin nəzəriyyələrinə istibad etməklə bir nəticəyə gəlmək.

Tədqiqatın metod və üsulları.

Təhlilin əsasən müqayisəli metodundan istifadə edilmişdir. Bu metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, məxəz mətnlə tərcümə mətni mövzu müxtəlifliyindən asılı olmayaraq istənilən rəkursdan müqayisə edilir. Başqa sözlə, elmi – publisist mətnlərin tərcüməsində ekspressivlik çalarlığını qorumaq üçün dil vahidləri qarşılaşdırılır, təhlil edilir, fərqli və oxşar cəhətlər müəyyənləşdirilir. İxtisas, peşə və terminoloji söz və ifadələrin tərcüməsinə xüsusi diqqət verilir.

İşin strukturu haqqında.

Təqdim etdiyimiz elmi iş Girişdən, iki fəsildən (nəzəri və praktik) və 6 bölmədən, Nəticə, Ədəbiyyat hissələrindən ibarətdir.

Giriş bəhsində mövzunun aktuallığı, istifadə dairəsi haqda məlumat verilmiş, məqsəd və vəzifələri sadalanmış, tətbiq etdiyimiz elmi metod və üsullar müəyyən edilmişdir. Təcrübi hissə kosmos mövzusuna dair materialların tərcüməsinə həsr olunmuş, oradakı emosiya və ekspressivliyin transfer edilməsinə cəhd göstərilmişdir.

I fəsildə tədqiqatın elmi – nəzəri və metodoloji əsasları verilir. Üslub və emosiya mövzusunun elmi – nəzəri əsasları təhlil edilmişdir. Rəsmi üsluba daxil olan elmi, elmi – publisist, elmi – kütləvi, elmi – texniki janrlar təhlil edilmiş onlar

arasındakı zəncirvari əlaqə və üslub fərqləri göstərilmişdir. Müxtəlif dünya dilçilərinin əsərlərindən ideyanın təsdiqi üçün lazımi fikirlər söylənilmişdir.

II fəsildə proyektik material üzərində birinci fəsildə qoyulmuş elmi – publisist mətnlərin tərcüməsində emosionallıq və ekspressivliyin necə qurulması problemi təhlil edilmişdir. Leksik ifadə vasitələri, sintaktik fiqurlar və modellər, müxtəlif üslubi gücləndirici ünsürlər aşkarlanmış, sadalanmış və illyustrativ olaraq İspaniyada çap olunmuş elmi – publisist dərgilərdən götürülmüş məqalələrin tərcüməsində əks etdirilmişdir.

Yazılı mətnin ekspressivlik əlamətləri və onların aşkarlanmasında yazının qrammatik quruluşunun böyük əhəmiyyət daşıdığı vurğulanmışdır. Ekspressiv sintaksis haqqında maraqlı fikirlər vermiş, bu zəmində yaranmış sintaktik konstruksiyaların şərhə ön plana çəkilmişdir. İzah edilməyə çalışılıb ki, sintaksis səviyyəsində emosional dəyişikliklər sintaktik konstruksiyaları təşkil edən komponentlərin leksik funksionallığından asılıdır. Sözlərin təkmənalılığı sabit sintaktik modellərin yaranmasına gətirib çıxarır və terminoloji bazanın əsasını qoyur.

Nəticə bölməsində hər iki fəslin alınmış nəticələri yekunlaşdırılır, təhlilədən alınmış göstəricilər öyrənilir. Elmi – publisistik mətnlərin tərcüməsi prosesində qarşıya çıxan dil və affektiv problemlərin gedişi haqqında yekun məlumat verilir.

Sonda istifadə edilmiş elmi – nəzəri və praktik materialların, lüğətlərin, dərgilərin siyahısı verilmişdir.

Dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti.

İspan dilinin tədrisində və öyrənilməsində, bu dilin müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərilməsində çalışan şəxslər üçün çox əhəmiyyətli və maraqlı ola bilər. Məlumdur ki, tərcümə prosesində insan şüuru ilə bağlı, psixoloji bir ünsiyyət növüdür. Demək, hətta yazılı elmi mətnlərdə də ekspressivlik var, lakin onlar nitqdə eksplisit, aşkar surətdə bilinən emosionallıqdan seçilir, burada üslubi gücləndirici amillər dilin məntiqi sintaksis qolunun bəhrəsidir.

Dissertasiyanın predmeti: Elmi – texniki tərcümə nəzəriyyəsidir. Kosmosa aid ədəbiyyatdan nümunələr üzərində emosional – ekspressiv sintaksisin üslubi

funksiyalarını aşkarlamaqdır. Bu zaman xüsusi kosmos terminoloji lüğəti də hazırlamaq bu predmeti tamamlayardı.

Nümunələrimizin linqvistik təhlili əsasında elmi informasiyanın affektiv, çılğın xarakterini görmək olar. Kosmos mövzusunun öz içindən gələn qeyri – adiliyi də insanı təlatümə gətirir. Elmi – kütləvi üslubda bədii mətn elmi mətnlə parallel inkişaf edərək, bir informasiyanı iki aspektdən işıqlandırır. Elmi tərəfonun mahiyyətini, kütləvilik isə dil imkanları çərçivəsində oxucu psixikasını oyadır, demək istəyir ki, ey insan sən artıq göylərin kəşfinə başlamısan. Sən inkişafının pik nöqtəsinə doğru gedirsən. İnsan biliyinin xarakteri və onun ifadə üsulları mahiyyətə istənilən peşə istiqaməti olan adamlar üçün eynidir. Topladığımız illüstrativ materialdan aydın olur ki, emosional aktivlik mexanizmi məhz “yaradıcı” fəaliyyəti reallaşdırır. Əqli fəaliyyət bu zaman missiyasını yerinə yetirmiş kimi (mövzunun izahı) arxaya keçir. Deməli, ümumi belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, ünsiyyət cəmiyyət içərisində baş verən vəziyyət ilə bağlı olaraq, insana xas emosiya və ehtirasları ilə dolu nitq subyektinə məxsus bütün əlamətləri göstərmədən informasiyanı ötürə bilməz. Məsələ belə qoyulmalıdır ki, elmi təfəkkürdə emosiyalar necə ifadə olunur, o cümlədən, elmi mətndə onların dil vasitələrinin nitqdə ifadəsi nə cür xarakter daşıya bilər. Hər hansı bir elmi – publisistik əsəri oxuyarkən məsələnin belə qoyuluşunun səbəbini duymaq mümkündür. Kosmonavtika mövzusu da həmçinin. Əlavə etsək ki, kosmos mövzusu elmi – fantastik üslubda yazılmış əsərlərin əsas predmetidir, şərhə heç ehtiyac qalmaz.

Elmi üslubda da ən əsas yeri sintaktik konstruksiyaların funksional fəaliyyəti tutur. Onlar üslubun tərkib hissələrini təşkil edir. P. Gironun təbirincə desək, əgər leksika üslubun dərisidirsə, cümlə quruluşu onun canıdır. Bizə elə gəlir ki, bu qiymətli fikirlə üslub haqqında fikrimizi bitirə bilərik.

Elmi – publisist üsluba nəticə kimi belə bir struktura verdik:

Məqsədi: təsvir etmək.

Funksiyası: informasiya çatdırıcı, təsiredici.

Sferası: ictimai – sosial mövzularda kütləvi çıxışlar, yazılar.

Janrı: məqalələr, qəzet və jurnal yazıları, reportajlar, rəylər, kütləvi çıxışlar.

Üslubi xüsusiyyətləri:

1. İnformasiya bolluğunda lakonik şərh.
2. Emosionallıq
3. Obrazlı, üslubi gücləndirici vasitələrdən istifadə (troplar, ritorik fiqurlar və s.)
4. Müəllif nöqteyi – nəzərinin mütləq qorunması. Bu, gizli və açıq edilə bilər.

Dil, linqvistik xüsusiyyətləri:

1. Emosional, rəngli, ekzotik leksikanın işlədilməsi (soyqırım, mafis, kosmos fəthinə dair texniki təəccübləndirici nailiyyətlər, neologizmlər və s.)
2. İctimai – siyasi frazeologiya (həyat səviyyəsi, ərzaq zənbili, quldur basqını, son qoymaq və s.)
3. Publisistik üslubun nitq şampı (ağ ölüm, ağ qızıl, qara qızıl, ləng ölüm və s.)
4. Qırıq – qırıq informasiya ilə qısa cümlələr: “kəsilmiş fraza”.
5. Təkrarlar və inversiyalar (cümlədə tərs söz sırası).
6. Ritorik suallar.
7. Sövdəçi, nida cümlələri işlətmək, kinayə, nifrət bildirmək, alşaltmaq üçün.

Elmi – publisistik üslubun xüsusiyyətləri:

Üslub Xüsusiyyətlər

Məqsəd Janr Ünvanı

Elmi Obyektiv informasiyanın məlumatlandırılması; elmi biliklərin həqiqiliyinin sübutu

Monoqrafiya, elmi məqalə, tədris ədəbiyyatı, dissertasiya, mühazirə və s.

Mütəxəssislər, oxucular, elmi informasiyanı mənimsəməyə hazır oxucu kütləsi

Publisist - Müəyyən bir əlaqə yaratmaq məqsədilə əhəmiyyətli hadisə və faktlar barəsində oxucuları məlumatlandırmaq. Jurnal və qəzet məqalələri, informativ qeydlər, xronika, oçerklər, intervyu, reportaj, felyeton, iclaslarda natiqlərin çıxışı və s. Kütləvi oxucu və dinləyici dəstəsi

Publisistik üslubun yığcam, sistemli şəklini oxuduğumuz elmi materiallar sayəsində yarada bildik. Məqsədimiz elmi – publisist üslubda kosmos mövzusunun geniş oxucu kütləsinə çatdırıla bilməsinin qanuni dayaqlarını göstərməkdir. Yuxarıdakı kartoqrafik materialdan aydın olur ki, seçdiyimiz mövzu elmi izahının təhlilindən sonra geniş oxucu kütləsinə anlaşıqlı bir tərzdə: informasiyanın lakonik şərh, üslubi gücləndiricilərdən emosionallığı daha da artırmaq məqsədilə istifadə etmək lazımdır. Burada elmi üslub tamamilə itməməlidir, sırf mütəxəssisə aid olanlar çıxarılır və ya yumşaq formada işlədilir. Bu o deməkdir ki, eyni həmin o ciddi, rəsmi informasiya öz məntiqi məziyyətlərini saxlayır, ona linqvistik təsir göstərilir; ekzotik sözlər, emosional – rəngli leksika, troplar, fiqurlar, təkrarlar, inversiyalar və digər üslubi – gücləndirici vasitələr əhatə edilir.

Biz ispan mətbuatında rast gəldiyimiz misallar qurduğumuz bu qrafik sxemin hər bir tələbinə uyğun gəlir. Hər bir savadlı oxucu maraqla dinləyir, adi oxucu isə ona bədii əsərdən fraqment kimi qulaq asır.

Bəs elmi üslubun publisistik üslubdan əsas fərqi nədir?

Elmi üslub məlumatlandırma funksiyasını yerinə yetirir. Geniş terminologiya və mücərrəd leksika istifadə etməsilə xarakterizə olunur. Sözləri öz həqiqi, konkret mənasında istifadə etməklə üstünlük təşkil edir. Xüsusi frazeologiyaya, mürəkkəb sintaktik quruluş tendensiyasına malikdir. Elmi üslubda abzaslar, yarımabzaslar, sərlövhələr, giriş sözlərdən yerində istifadə etmək, şəxssiz və elliptik cümlələrin az işlədilməsi əsas xüsusiyyətdir. Elmi üslub bir neçə üslubla birləşib yeni üslub çalarlar ala bilər: elmi – texniki, elmi – işgüzar, elmi – kütləvi, elmi – publisist, elmi – metodiki, elmi – pedaqoji və s. Zənnimizcə, bu janrların qarşısında elmi sözü həmin o sahələrin nəzəri əsaslarını diqqət mərkəzinə gətirir. Texniki sahə sırf təcrübi, praktik sahə ola bilər, lakin onun nəzəri əsasları ilə birgə öyrəndikdə, texnikaya elmi yanaşma nəzərdə tutulur. Elmi – kütləvi və ya elmi – publisist bir –

birini tamamlayan janrlardır və elmi üsluba çox yaxındırlar. Onlar hər hansı bir elmi kəşfi nisbətən sadə linqvistik formada, üslubi gücləndirici priyomlarla affektiv şəkildə əhaliyə çatdırır. Ah, insan da göyə uçarmış! Yer kürəsinin ətrafına neçə dəfə dövrə vurulub! Sırf elmi üslubdan fərqli olaraq elmi – publisist və ya elmi – kütləvi üslubda kəşfin izahı emosional bir vəziyyətdə aparılır. Məhz buna görə də adları çəkilən janrda yazılmış yazı növlərini bir – birindən ayırmaq çətin olur.

Elmi – publisist üslub elmi üsluba çox yaxındır. Publisist yazılar ictimai – publisist, publisist – mətbuat formalarında çıxış edir. Bu üslub məlumatlandırma və kütləyə təsir funksiyası daşıyır. Geniş ictimai – siyasi leksika və frazeologiyası, janr müxtəlifliyi və bununla əlaqədar əlvan dil vasitələrindən, müəllif neologizmləri ilə çox fərqlənir. Publisist üslub bir növ elmi – kütləvi üslubla əlaqəli olduğundan özünəməxsus emosional – ekspressiv leksikaya üslubi sintaktik vasitələrə: təkrarlara, inversiyalara, ritorik suallara, nidalara malikdir. Təqdim etdiyimiz işdə biz bunun şahidi olduq.

Qeyd edək ki, publisistik əsərlərdə geniş tematikalı məsələlər qoyulur: müasir dövrün istənilən aktual məsələləri, cəmiyyət üçün maraqlı olan elmi nailiyyətlər, kəşflər haqqında ictimai rəylər, siyasi – iqtisadi, əxlaqi – fəlsəfi, mədəniyyət, tərbiyə, məişət məsələləri elmi dildə təqdim edilir. Burada işlədilən elmi dil sırf mütəxəssislərə deyil, bütün ictimaiyyət üçün maraqlı olmalıdır. Yeri gəlmişkən deyək ki, son elmi tədqiqatlarda “natiqlik üslubu” adına da rast gəlmək olur. Bu, publisist üsluba sinonim kimi işlədilir.

Biz rəsmi üsluba daxil olan bir neçə janrı müqayisə və təhlil etdik. Belə nəticəyə gəldik ki, müasir dövrdə üslubların bir – birinə qarışdırılması tendensiyası intensiv şəkildə gedir. Bu üslubun o birisinə təsiri əvvəlcə quruluşca, formaca linqvistik cəhətcə yaxınlığından irəli gəlir. Sonra isə deyə bilərik ki, ölkəmizdəki global savadlanma daim irəliləyən elmi tərəqqi ilə ayaqlaşa bilməsidir. Bu birləşmə, yaxınlaşmaların içərisindən yeni üslub və janrlar da yaranır. Məsələn, tədqiq etdiyimiz elmi – publisist, elmi – kütləvi üslublar buna misaldır.

Elmi – publisist mətnlərin tərcüməsində ekspressivliyin qorunub saxlanması probleminə həsr olunmuş mövzu üzərində apardığımız araşdırmaların nəticələrini yekunlaşdırmağa çalışaq.

I fəsildə rəsmi üslubun elmi, elmi – publisistik, elmi – kütləvi janrlar struktur baxımdan araşdırılmış və belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu üslublar sərt qrammatik qaydalara tabe, konkret leksik bazası və xüsusi emosional sintaksisə malikdirlər.

Oxuyub təhlil etdiyimiz dil materiallarından bəlli oldu ki, elmi – publisist üslubun dili heç də quru termin və peşəyönümlü sözlər deyil, elmi üslubların bütün növlərində emosional təsir bağışlaya biləcək üslubi gücləndiricili elementlərə təsadüf etmək mümkün olur. Elmi ədəbiyyatdadilin funksiyası məntiqilik və dəqiqliklə bağlıdır, obrazlılıq əsas yer tutmur. Fikrin məntiqi genişlənməsi prinsipinə əsaslanan müasir elmi üslubda emosional məzmun ifadəsinə az – az təsadüf etmək mümkündür. Deməli, elmi üslub və onun qollarının, o cümlədən, publisit qolun yaranması və inkişafını yalnız dil faktlarının yox, həm də yardımçı üslubi - gücləndirici elementlərin elementlərin öyrənilməsi ilə tamamilə dərk etmək mümkündür.

II fəslin nəticələrinə gəldikdə deyə bilərik ki, elmi – kütləvi üslubda subyektiv – emosional elementlərin istifadəsi məsələsi zəruri və aktual problemlərin həlli ilə əlaqədardır. Ümumiyyətlə, tədqiqatçıları maraqlandıran bir məsələ odur ki, dilin emosional, hissi cəhəti elmi yaradıcılığa məxsus əsərlərə nə dərəcədə daxil ola bilirlər. Bu emosionallıq reallığının elmi inikası prinsipləri ilə müvafiqdirmi, yaxud o, elmi – nəzəri mətnlərin ümumi məntiqi istiqaməti ilə uyğunluq təşkil edirmi. Tədqiqatları yekunlaşdıraraq belə nəticəyə gəlir ki, elmi üslub və onun növlərində özünü göstərə bilən emosional münasibət elementləri insanın idrak fəaliyyəti prosesində yaranan hisslərdən ibarətdir və onun dərkətmə ehtiyacını təmin edir. Aydın olur ki, emosional münasibət obyektin qiymətləndirilməsi ilə sıx bağlıdır. İntellektual effektivlik dilin xarakterinin mühüm göstəricilərindəndir. Bu göstəricilər ya bir – biri ilə sıx əlaqədə, ya da onlardan biri başqasından üstün mövqeyə malik olmalıdır. Bəzi mətnlərdə effektivlik əməli (konstruktiv)

əhəmiyyətə malik keyfiyyət kimi çıxış edir, başqa mətnlərdə isə bu cür məzmunla malik olmaya da bilər, çünki bəzi hallarda bizim nitqimiz məntiqi, bəzən isə emosional dominantla malik olur. Dilin məntiqi vasitələrinin öyrənilməsi birtərəfli ola bilməz. Hissi şüurluluqda ziddiyyət olmamalıdır, çünki sözün geniş mənasında emosional nitq ilə qeyri – emosional, yaxud məntiqi nitq arasında kəskin hədd yoxdur, məntiqi nitq və ya yazı emosional çətinliyə, emosional nitq və ya yazı isə məntiqi quruluşa malik ola bilər. Emosional məzmun məntiqi məzmun kimi, anlayışın sözdə reallaşması vasitəsidir, emosional məzmun emosiyaların özünün (həyəcan, təəccüb, heyranlıq, sevinc, fəxr – kosmos materiallarında məhz bu hislər üstünlük təşkil edirlər) ifadəsini reallaşdırır. Məntiqi məzmun kimi o da, hər hansı məlumat vasitəsi kimi özünü təqdim edir. Əgər emosional – ekspressiv mənə hissələrin ifadəçisi kimi təzahür edərsə, emosional çətinlik sözün mənasını təşkil edən xüsusi mənənin qiymət (təsdiq və ya inkar) anıdır.

Ekspressiya ifadəliliyin, təsvirin qüvvətləndirilməsi, cümlənin təsir qüvvəsinin genişləndirilməsidir. Ekspressiya özünü mətnin ifadəliliyi kimi göstərir ki, bu da onu neytral üslublu, adi mətndən fərqləndirir, dil vasitələrinin obrazlılığını təmin edir.

Emosionallığın, ekspressivliyin özünəməxsus şəkildə elmi üslublarda, məsələn, publisistdə ifadəsi onlara məxsus vəhdətin mühafizə edilməsinə müəyyən qapalı sistem kimi maneçilik törətmir, müvafiq fərdi və subyektiv elementlərin məntiqi quruluşa malik mətndə işlədilməsinə şərait yaradır. M. N. Kojinanın fikrincə, elmi – publisist üslubda özünü göstərən ekspressivlik və emosionallıq öz keyfiyyətinə görə başqa funksional üslublarda təsadüf edilən emosionallığın xarakterindən fərqlidir. (Kojina N. M. “K probleme ekspressivnosti nauçnoy reçi. İssledovaniye po stilistike”. Vıp.3, Perm ,1971 s.229) Deməli, üslubiyyət, ümumiyyətlə, mənə, üslubi çətinlik, üslubi vasitə, ekstralinqvistik amillər və s. kimi əsas anlayış və kateqoriyalar, ümumiyyətlə, müasir dövrdə də aktual məsələlərdən biri olub, məhz bu istiqamətə yönəldilir. Biz də ekspressiv və funksional vasitələrin daxilən əlaqəli olduqlarını illyustrativ materialımızdan və onların tərcümə variantlarından gördük. İstər Azərbaycan, istərsə də ispan dilində

məna rəngarəngliyi yaradan vasitələr iki növə ayrılır: funksional vasitələr və ekspressiv vasitələr. Birinci mübahisəsiz olaraq, üslubi gücləndirici vasitələr kimi qəbul edilmişdir. İkinci isə üslubi vasitələr qrupuna daxil olmur. Belə bir fikir də yarana bilər ki, üslubi vasitələr üslubların spesifik xüsusiyyətidir.

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, funksional üslubların hər hansı növü kimi, elmi – publisist üslub da özlüyündə qapalı sistem təşkil etmir, burada hər hansı obyektin izahı, şərhı ilə əlaqədar meydana çıxan zəruri tələbə uyğun olaraq, elmi – kütləvi üslub əlamətlərinə də təsadüf olunur.

Elmi – publisist üsluba məxsus emosionallıq və ekspressivlik leksik, frazeoloji, morfoloji, sintaktik vasitələrlə təzahür edir. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, bədii, elmi – kütləvi üslubda bilavasitə emosionallığa xidmət edən belə formalar elmi, elmi – publisist üslublar əhatəsində onun xüsusi əlamətlərinə də çevrilə bilər.

Bədii, elmi – kütləvi üslublarda çoxmənalılıq əsasən leksik vasitələrlə təzahür edir ki, bu da elmi, elmi – texniki, elmi – publisist üslublarda emosionallıq və ekspressivlik bildirən üslubi gücləndirici vasitələr kimi özünü göstərə bilər. Ən əsas yeri sintaktik konstruksiyaların tərkibindəki leksik vahidlərin üslubi mənası tutur, onlar beləliklə, üslubun tərkib hissələrini təşkil edir.

Üslubiyyatın tədqiqi onda lap vacib görünür ki, fərdi üslub və üslubiyyat özünün təbii əsasını və dayaqını tapsın. Bizi maraqlandıran sahəyə rəsmi üslublu mətnlərin tərcümə prosesində də ekspressivliyinin qorunmasına gəldikdə belə bir mənzərə yaranır. Üslubi mənanın emosional – qiymətləndirici komponentləri hansılardır? Hansı dil hadisələrində onlar daha qabarıqdır və ya əksinə? Qoyulan suallara cavab kimi deyə bilərik ki, belə halda normativ forma və konstruksiyalar, emosional çalarlıq fərdin yaşadığı mühiti, çıxdığı mühiti, sosial təbəqəsi ona yazıda da seçim azadlığı verir. Emosional mənalı həm fonetik variativlikdən, intonasiya və emfatik vurğudan başqa, həm də qrammatik çərçivə variativliyindən uzaqdır. Dialekt, jarqon, arqo, familiar sözlər və s. kimi dil səviyyələri yazılı üslubda da emosionallığın təsirinin artmasına kömək edən amillərdir. Emosiya informasiyanın məzmunundan asılı olaraq mənfi və müsbət ola bilər.

§3. Ekspressiv sintaksisin sxematik - illyustrativ təsviri

Sintaxis expresiva – Ekspressiv – emosional sintaksis

I. *Sintaxis figurada – Məcəzi sintaksis*

Hal – hazırda sintaksisin üslubi gücləndirici elementlərinin tədqiqi nəzərə cəpacaq dərəcədə genişlənmişdir. Üslubiyyat sintaktik ekspressiv elementlərlə məşğul olur. Stilistikanın üslubi imkanlarını öyrənmək üçün norma anlayışdan başlamaq lazımdır. (20; 39 - 40) Məcəzi sintaktik elementlər, məsələn:

hipérbaton – hiperbaton

Retencia – ritorik susma, yazıda nöqtələr

Parcelación – bölünmə

Polisindeton – çox bağlayıcılıq

Asindeton – bağlayıcısızlıq və s. digərləri xüsusi qrammatik qaydalarla çatdırılır.

Üslubi fiqurlar iki qrupa bölünür: semnatik məcazlar və sintaktik məcaz.

I. Semantik məcazlar – sözlər, söz birləşmələri, cümlələr birliyi əsasında formashırlar. Bu qrupa daxildir: *la gradación – dərəcələnmə, el retruécano – vələmbür – söz oyunu, la antítesis – antitezis, oksimer, símil* və s. fiqurlar.

1) **Qradasiya** – mətnə ekspressivliyin və emosiyanın dərəcəsinin artması və ya azalması nəzərdə tutulur. Bu hal cümlə və cümlələrdə rast gəlir, kontekst daxilində özünü daha bariz göstərir. Dərəcələnmə sinonim sözlərdə çox istifadə edilir, hər bir əvvəlkindən üstün olur. Misallara baxaq:

Un hachazo invisible y homicida!

1. La función de apreciación: *el más alto, el mas fuerte, el más vizil!*

2. La función de reall: *fuerte, inteligente.*

3. La función emocional: *la desolación, aridez, estuche*

4. La función descriptiva: *solá, aislada, desamparada, sin habuares exteriores, sin fuertes castillos* və s.

2) **Calambur** – pues si cantas lo que sabes

nunca sabes lo que cantas

3) **Retruécano** – semejanza acústica - akustik bənzəmə

Məsələn: *¿Este es conde?*

Si, esconde la calidad y dinero.

4) **Antítesis** – se contraponen las palabras - sözlər qarşılaşdırılır

El rico de todos es honrado y el pobre, de todos despreciado.

Aquello todo tan rápido, tan viviente, inmóvil sin embargo.

Tiene matiz filosófico.

5) **Oxímora** – conceptos contradictorios - əks qarşılıqlı sözlər

Sabroso veneno, triste alegría - dadlı zəhər, kədərli sevinc

Alegre tormento, grito mudo. - Xoş təlatüm, la qışqırtı

La muerte enamorada. - Vurğun ölüm.

6) **La estrofa** – representa nuna personificación.

El mal se representa por la imagen robusta.

Figuras sintácticas. Bu söz birləşmələrindən ibarət üslubi kontekstdir.

1) **Supresión** – hər hansı bir sözü üslubi gücləndirmək üçün o biri grammatik element atılır, sıxışdırılır.

a) **Elipsis** – yarımçıq cümlələr, grammatik üslubi atılma

Sol del día, claro día. - artıqlar kənarlaşdırılıb.

b) **Retencia** – könüllü olaraq sözü axırda ixtisar etmək, sözü, cümləni yarımçıq qoymaq.

Así te harás grande como tu papá, que sino...

Beləcə atan kimi böyük olacaqsan, yoxsa...

c) **Asíndeton** – bağlayıcıların atılması, məsələn, həmçins üzvlərdə. Asíndeton ritmi formalaşdırır, digər troplarla birləşib emosionallığı artırır.

2) **Figuras con adición.** - Əlavə etmə fiqurları, təkrarların növləri:

a) **Polisíndeton** – repetir la conjunción (y – və) delante de cada término.

“və” – “y” hər cümlənin əvvəlində yaxud həmçins üzvlər təkrar olanda:

Miró su alrededor: madera, barro, bollín. Y dijo..., y preguntó.

b) **Anadiplosis** – - əsas fikir təkrar olunur - se repite alguna idea importante: caminante, no hay camino.

Se hace camino al andar.

Al andarse hace camino.

c) **Epanalipsis** – cümlə hansı sözlə başlayır onunla da qurtarır.

d) **Concatenación** – cümlə hansı sözlə qurtarırsa, o biri cümlə onunla başlayır.

3) **Figuras de asimilación** – gücləndirmə fiqurları, paralelismo, anáfora, epifora etc.

a) La repetición de la palabra o combinación de palabra. **Anáfora** – bir neçə cümlənin əvvəlində söz təkrarlanır, intensivliyi artırır və s.

Y puesto que conociendo la velocidad de giro y el tamaño de la órbita podemos calcular la fuerza centrífuga, podemos también conocer la fuerza gravitatoria.

b) **Paralelismo y quiasma** – refranes y figura retórica en la estructura sintáctica.

El vaso en el sonar, el hombre en el hablar.

Bu zaman cümlələrin eyni eyni söz birləşməsilə başlaması halları da kifayət qədərdir.

4) **Figuras de disimilación** – inversión, hipérbaton (söz sırasının dəyişməsi), parcelación función emocional. Lo diré todo, la largaré todo. Todo, "la creación de ritmo original" əmələ gəlir. Cümlə xüsusi emosiya ilə deyilir.

Hipérbaton – inversion estilística. Söz sırası dəyişir.

Función rítmica inversiya edilir, sözlərin yeri dəyişir.

Göstərilən fiqurlara aiddək – tək misallar işin həcminə süni təsir edə biləcəyin nəzərə almaqla işimizin predmeti olan mətn vahidləri üzərində təhlil aparmışıq və təbii ki, bu mətnlərdə göstərilən üslubi gücləndirici ünsürlərin hər biri iştirak edib. İndi sonda yenə bir əyani olaraq publisist mətni tərcümə edəcək, oradakı troplar və fiqurlar haqqında məlumat verəcəyik.

Fiqurların təsnifatını verdik, indi isə tropların bölgüsünün sistemləşdirilmiş cədvəlinə baxaq. Qeyd olunan troplar üslubi gücləndiricilərlər və onlara müxtəlif janrlarda rast gəlinir. Demək olmaz ki, onların hər biri elmi üslublarda istifadə edilir. Elmi – publisist üslub üçün xarakterik olanları var.

Troplar:

1. Metáfora y metonimía
 - a) La prosopopeya (la personificación) (en la mitología, el folkrole, cuentos y legendas)
2. Tropos en la metáfora o metonimía
 - b) Perífrasis - perifraz, ifadə
 - c) La ironía - kinayə
 - d) Hipérbole - fərz
 - e) Epítoto - epitə
3. Medios tropológicos tradicionales y originales tradicionales o habituales, frase hecha. - Ənənəvi və orijinal trop vasitələri.

Yekunlaşdırsaq, belə sxematik təsvir alarıq:

Ekspressiv sintaksisin üslubü gücləndiriciləri:

1. Síntaxis figurada.
2. Figuros semánticas.
 - I. Gradación.
 - 1) La función depreciación
 - 2) La función de realle
 - 3) La función emocional
 - 4) La función descriptiva.
 - II. Calambur – retruécano – juego de palabra
 - III. Antítesis – de mozo a palacio, y de viejo, a beato.
 - IV. Oxímora - əks mənə – triste alegría.
 - V. La estrofa - *el bien vencerá*
3. Figuras sintácticas según el criterio cuantativo
 - 1) Figuras de supresión – la elipsis, la retinencia el asíndeton.
 - 2) Figura por adición – polisíndeton, anadiplosis, apanalipsis, la concatenación.
 - 3) Figura de asimilación estructural
 - 4) Figura de disimilación sintáctica

4. Figura sintáctica según el criterio de disposici – de elementa

Figura de asimilación:

La repetición, paralelismo, quiasma.

Figura de disimilación. Parellación.

Inversión estilística (hipérbaton).

Burada sistemli şəkildə verilmiş tropların və sintaktik fiqurlardan ibarət modellərin emosional – ekspressiv durum verməsini tərcümə variantında qoruyub saxlanmasını əyani göstərən bir publisist mətndən fraqmentlə tanış olaq.

Alzamos la vista al cielo y allé podemos contemplarlos aún durante las noches. Cefeó lleva una corona real engastada en diamantes. Casiopea está sentada en su trono de marfil, peinándose sus cabellos cubiertos de polvo de estrellas. Pegáso sigue sureando los cielos etéreos; la Ballena navega por los océanos cósmicos, y la bella Andrómeda continúa unida a Persoe para siempre.

Nəzərlərimizi səmaya qaldıraq və orada gecələr hələ də onları seyr edə bilərik. Sefeo başında almazlarla bəzədilmiş tac daşıyır; Kasiopea öz fil sümüyündən olan taxtında əyləşmiş, ulduz torundan səpələnmiş qızılı saçlarını dərəyir; Pegəs səmavi göylərdə hələ də dolaşır; Balina kosmik okeanlarda üzür, və gözəl Andromeda həmişəlik Persə birləşmiş vəziyyətini davam etdirir.

Buradaki mətnin ilk ekspressivlik yaratma dövrü elə mifik səma qəhrəmanlarının göydəki ulduz vəziyyətindəki təsviri anındadır. Göydəki hər bir real ulduz və ya səma cismi yunan əsatirlərindən gələn qüdrətli allah və ilahələrinin adı ilə adlandırılır və mətnə əsrarəngiz, sirli bir emosiya gətirir. Buradaki mübaliğə dərəcələnmə, təkrarlar, təşbehlər və s. üslubi gücləndirici ünsürlər olan canlı personajlar elmi əsası olan fiziki qanunları hətta dəyərdik ki, bədii şəkildə oxucuya çatdırır və onu təlatümə gətirir: almaz tac, fil sümüyündən taxt, ulduzun qızılı tozu, kosmik okean və s. yüksək affekt aktualizatorlarıdır.

Yenə bir cümləyə nəzər salaq:

Una buena constelación para emperar a conocer el cielo, ya que es sencilla de localizar y además nos permite buscar el Norte es la Osa Mayor. – Sámami

tanımaq üçün əlverişli yerini tapmaq asan olan və bundan əlavə Şimal qütbünü tapmağa bizə imkan verən Böyük Ayı bürcüdür.

Las masas y tamaños de las estrellas

Muchas de las estrellas son dobles, lo que significa que son en realidad dos estrellas que giran en torno a su centro de gravedad (se denominan sistemas binarios). Como se hallan muy lejos de nosotros es absolutamente imposible, aún con los mayores telescopios, notar que realmente son dos estrellas: simplemente aparecen como un solo punto luminoso. Sin embargo, si durante su movimiento en algún momento una estrella pasa por adelante de la otra la tapará, y entonces ya no nos llegará la luz de las dos estrellas sino solo la de la que esté delante. En otras palabras, el brillo de estos pares de estrellas no es constante, sino que presenta disminuciones temporarias cada vez que una de las estrellas pasa por adelante de la otra. Estos sistemas dobles se denominan "binarias eclipsantes" y son particularmente interesantes porque permiten medir los tamaños y de las estrellas.

Tərcümə variantında yuxarıda sadələşdığımız troplar və fiqurları saxlamağa cəhd göstərmişik:

Ulduzların çoxu ikilidir, bu da o deməkdir ki, öz cazibə mərkəzi ətrafında həqiqətdə iki ulduz hərələnirlər (ikili sistemlər üstünlük təşkil edirlər). Bizdən çox – çox uzaq olduqlarından ən böyük teleskoplarla belə onların doğrudan da iki ulduz olduqlarını müşahidə etmək qeyri – mümkündür: onlar sadəcə olaraq bir parlaq nöqtə kimi tək görünürlər. Əlbəttə ki, hər hansı bir anda ulduzlardan birinin digərinin qarşısına keçdiyi hərəkət anında o birinin üzünü örtəcək, onda iki ulduzdan heç birinin işığı bizə çatmayacaq, ola bilsin ki, təkcə qabaqda dayananınkı buna müvəffəq olsun. Başqa sözlə, bu ulduz cütliklərinin parıltısı daimi deyil, çünki biri digərinin qarşısına keçəndə ulduzlardan biri hər dəfə müvəqqəti azalma təqdim edir. Bu ikili sistemlər "ikiqat tutulmalər"dan daha çoxdur və əsasən də, maraqlıdırlar, çünki onlar ulduzların kütlə və ölçüsünü ölçməyə imkan yaradırlar.

NƏTİCƏ

Nümunələrimizin linqvistik təhlili əsasında elmi informasiyanın affektiv, cəlqın xarakterini görmək olar. Kosmos mövzusunun öz içindən gələn qeyri – adiliyi də insanı təlatümə gətirir. Elmi – kütləvi üslubda bədii mətn elmi mətnlə parallel inkişaf edərək, bir informasiyanı iki aspektdən işıqlandırır. Elmi tərəfonun mahiyyətini, kütləvilik isə dil imkanları çərçivəsində oxucu psixikasını oyadır, demək istəyir ki, ey insan sən artıq göylərin kəşfinə başlamısan. Sən inkişafının pik nöqtəsinə doğru gedirsən. İnsan biliyinin xarakteri və onun ifadə üsulları mahiyyətə istənilən peşə istiqaməti olan adamlar üçün eynidir. Topladığımız illyustrativ materialdan aydın olur ki, emosional aktivlik mexanizmi məhz “yaradıcı” fəaliyyəti reallaşdırır. Əqli fəaliyyət bu zaman missiyaşını yerinə yetirmiş kimi (mövzunun izahı) arxaya keçir. Deməli, ümumi belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, ünsiyyət cəmiyyət içərisində baş verən vəziyyət ilə bağlı olaraq, insana xas emosiya və ehtirasları ilə dolu nitq subyektinə məxsus bütün əlamətləri göstərmədən informasiyanı ötürə bilməz. Məsələ belə qoyulmalıdır ki, elmi təfəkkürdə emosiyalar necə ifadə olunur, o cümlədən, elmi mətndə onların dil vasitələrinin nitqdə ifadəsi nə cür xarakter daşıya bilər. Hər hansı bir elmi – publisistik əsəri oxuyarkən məsələnin belə qoyuluşunun səbəbini duymaq mümkündür. Kosmonavtika mövzusu da həmçinin. Əlavə etsək ki, kosmos mövzusu elmi – fantastik üslubda yazılmış əsərlərin əsas predmetidir, şərhə heç ehtiyac qalmaz.

Elmi üslubda da ən əsas yeri sintaktik konstruksiyaların funksional fəaliyyəti tutur. Onlar üslubun tərkib hissələrini təşkil edir. P. Gironun təbirincə desək, əgər leksika üslubun dərisidirsə, cümlə quruluşu onun canıdır. Bizə elə gəlir ki, bu qiymətli fikirlə üslub haqqında fikrimizi bitirə bilərik.

Elmi – publisist üsluba nəticə kimi belə bir struktura verdik:

Məqsədi: təsvir etmək.

Funksiyası: informasiya çatdırıcı, təsiredici.

Sferası: ictimai – sosial mövzularda kütləvi çıxışlar, yazılar.

Janrı: məqalələr, qəzet və jurnal yazıları, reportajlar, rəylər, kütləvi çıxışlar.

Üslubi xüsusiyyətləri:

1. İnformasiya bolluğunda lakonik şərh.
2. Emosionallıq
3. Obrazlı, üslubi gücləndirici vasitələrdən istifadə (troplar, ritorik fiqurlar və s.)
4. Müəllif nöqteyi – nəzərinin mütləq qorunması. Bu, gizli və açıq edilə bilər.

Dil, linqvistik xüsusiyyətləri:

1. Emosional, rəngli, ekzotik leksikanın işlədilməsi (soyqırım, mafis, kosmos fəthinə dair texniki təəccübləndirici nailiyyətlər, neologizmlər və s.)
2. İctimai – siyasi frazeologiya (həyat səviyyəsi, ərzaq zənbili, quldur basqını, son qoymaq və s.)
3. Publisistik üslubun nitq şampı (ağ ölüm, ağ qızıl, qara qızıl, ləng ölüm və s.)
4. Qırıq – qırıq informasiya ilə qısa cümlələr: “kəsilmiş fraza”.
5. Təkrarlar və inversiyalar (cümlədə tərs söz sırası).
6. Ritorik suallar.
7. Sövdəçi, nida cümlələri işlətmək, kinayə, nifrət bildirmək, alşaltmaq üçün.

Elmi – publisistik üslubun xüsusiyyətləri:

Üslub Xüsusiyyətlər

Məqsəd Janr Ünvan

Elmi Obyektiv informasiyanın məlumatlandırılması; elmi biliklərin həqiqiliyinin sübutu

Monoqrafiya, elmi məqalə, tədris ədəbiyyatı, dissertasiya, mühazirə və s.

Mütəxəssislər, oxucular, elmi informasiyanı mənimsəməyə hazır oxucu kütləsi

Publisist - Müəyyən bir əlaqə yaratmaq məqsədilə əhəmiyyətli hadisə və faktlar barəsində oxucuları məlumatlandırmaq. Jurnal və qəzet məqalələri,

informativ qeydlər, xronika, oçerklər, intervyu, reportaj, felyeton, iclaslarda natiqlərin çıxışı və s. Kütləvi oxucu və dinləyici dəstəsi

Publisistik üslubun yığcam, sistemli şəklini oxuduğumuz elmi materiallar sayəsində yarada bildik. Məqsədimiz elmi – publisist üslubda kosmos mövzusunun geniş oxucu kütləsinə çatdırıla bilməsinin qanuni dayaqlarını göstərməkdir. Yuxarıdakı kartoqrafik materialdan aydın olur ki, seçdiyimiz mövzu elmi izahının təhlilindən sonra geniş oxucu kütləsinə anlaşıqlı bir tərzdə: informasiyanın lakonik şərh, üslubi gücləndiricilərdən emosionallığı daha da artırmaq məqsədilə istifadə etmək lazımdır. Burada elmi üslub tamamilə itməməlidir, sırf mütəxəssisə aid olanlar çıxarılır və ya yumşaq formada işlədilir. Bu o deməkdir ki, eyni həmin o ciddi, rəsmi informasiya öz məntiqi məziyyətlərini saxlayır, ona linqvistik təsir göstərilir; ekzotik sözlər, emosional – rəngli leksika, troplar, fiqurlar, təkrarlar, inversiyalar və digər üslubi – gücləndirici vasitələr əhatə edilir.

Biz İspan mətbuatında rast gəldiyimiz misallar qurduğumuz bu qrafik sxemin hər bir tələbinə uyğun gəlir. Hər bir savadlı oxucu maraqla dinləyir, adi oxucu isə ona bədii əsərdən fraqment kimi qulaq asır:

Bəs elmi üslubun publisistik üslubdan əsas fərqi nədir?

Elmi üslub məlumatlandırma funksiyasını yerinə yetirir. Geniş terminologiya və mücərrəd leksika istifadə etməsilə xarakterizə olunur. Sözləri öz həqiqi, konkret mənasında istifadə etməklə üstünlük təşkil edir. Xüsusi frazeologiyaya, mürəkkəb sintaktik quruluş tendensiyasına malikdir. Elmi üslubda abzaslar, yarımabzaslar, sərlövhələr, giriş sözlərdən yerində istifadə etmək, şəxssiz və elliptik cümlələrin az işlədilməsi əsas xüsusiyyətdir. Elmi üslub bir neçə üslubla birləşib yeni üslub çalarlar ala bilər: elmi – texniki, elmi – işgüzar, elmi – kütləvi, elmi – publisist, elmi – metodiki, elmi – pedaqoji və s. Zənnimizcə, bu janrların qarşısında elmi sözü həmin o sahələrin nəzəri əsaslarını diqqət mərkəzinə gətirir. Texniki sahə sırf təcrübi, praktik sahə ola bilər, lakin onun nəzəri əsasları ilə birgə öyrəndikdə, texnikaya elmi yanaşma nəzərdə tutulur. Elmi – kütləvi və ya elmi – publisist bir – birini tamamlayan janrlardır və elmi üsluba çox yaxındırlar. Onlar hər hansı bir elmi kəşfi nisbətən sadə linqvistik formada, üslubi gücləndirici priyomlarla

affektiv şəkildə əhaliyə çatdırır. Ah, insan da göyə uçarmış! Yer kürəsinin ətrafına neçə dəfə dövrə vurulub! Sırf elmi üslubdan fərqli olaraq elmi – publisist və ya elmi – kütləvi üslubda kəşfin izahı emosional bir vəziyyətdə aparılır. Məhz buna görə də adları çəkilən janrda yazılmış yazı növlərini bir – birindən ayırmaq çətin olur.

Elmi – publisist üslub elmi üsluba çox yaxındır. Publisist yazılar ictimai – publisist, publisist – mətbuat formalarında çıxış edir. Bu üslub məlumatlandırma və kütləyə təsir funksiyası daşıyır. Geniş ictimai – siyasi leksika və frazeologiyası, janr müxtəlifliyi və bununla əlaqədar əlvan dil vasitələrindən, müəllif neologizmləri ilə çox fərqlənir. Publisist üslub bir növ elmi – kütləvi üslubla əlaqəli olduğundan özünəməxsus emosional – ekspressiv leksikaya üslubi sintaktik vasitələrə: təkrarlara, inversiyalara, ritorik suallara, nidalara malikdir. Təqdim etdiyimiz işdə biz bunun şahidi olduq.

Qeyd edək ki, publisistik əsərlərdə geniş tematikalı məsələlər qoyulur: müasir dövrün istənilən aktual məsələləri, cəmiyyət üçün maraqlı olan elmi nailiyyətlər, kəşflər haqqında ictimai rəylər, siyasi – iqtisadi, əxlaqi – fəlsəfi, mədəniyyət, tərbiyə, məişət məsələləri elmi dildə təqdim edilir. Burada işlədilən elmi dil sırf mütəxəssislərə deyil, bütün ictimaiyyət üçün maraqlı olmalıdır. Yeri gəlmişkən deyək ki, son elmi tədqiqatlarda “natiqlik üslubu” adına da rast gəlmək olur. Bu, publisist üsluba sinonim kimi işlədilir.

Biz rəsmi üsluba daxil olan bir neçə janrı müqayisə və təhlil etdik. Belə nəticəyə gəldik ki, müasir dövrdə üslubların bir – birinə qarışdırılması tendensiyası intensiv şəkildə gedir. Bu üslubun o birisinə təsiri əvvəlcə quruluşca, formaca lingvistik cəhətcə yaxınlığından irəli gəlir. Sonra isə deyə bilərik ki, ölkəmizdəki qlobal savadlanma daim irəliləyən elmi tərəqqi ilə ayıqlaşma bilməsidir. Bu birləşmə, yaxınlaşmaların içərisindən yeni üslub və janrlar da yaranır. Məsələn, tədqiq etdiyimiz elmi – publisist, elmi – kütləvi üslublar buna misaldır.

Elmi – publisist mətnlərin tərcüməsində ekspressivliyin qorunub saxlanması probleminə həsr olunmuş mövzu üzərində apardığımız araşdırmaların nəticələrini yekunlaşdırmağa çalışaq.

I fəsildə rəsmi üslubun elmi, elmi – publisistik, elmi – kütləvi janrlar struktur baxımdan araşdırılmış və belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu üslublar sərt qrammatik qaydalara tabe, konkret leksik bazası və xüsusi emosional sintaksisə malikdirlər.

Oxuyub təhlil etdiyimiz dil materiallarından bəlli oldu ki, elmi – publisist üslubun dili heç də quru termin və peşəyönümlü sözlər deyil, elmi üslubların bütün növlərində emosional təsir bağışlaya biləcək üslubi gücləndiricili elementlərə təsadüf etmək mümkün olur. Elmi ədəbiyyatdakı funksiyası məntiqilik və dəqiqliklə bağlıdır, obrazlılıq əsas yer tutmur. Fikrin məntiqi genişlənməsi prinsipinə əsaslanan müasir elmi üslubda emosional məzmun ifadəsinə az – az təsadüf etmək mümkündür. Dəməli, elmi üslub və onun qollarının, o cümlədən, publisit qolun yaranması və inkişafını yalnız dil faktlarının yox, həm də yardımçı üslubi – gücləndirici elementlərin elementlərin öyrənilməsi ilə tamamilə dərk etmək mümkündür.

II fəslin nəticələrinə gəldikdə deyə bilərik ki, elmi – kütləvi üslubda subyektiv – emosional elementlərin istifadəsi məsələsi zəruri və aktual problemlərin həlli ilə əlaqədardır. Ümumiyyətlə, tədqiqatçıları maraqlandıran bir məsələ odur ki, dilin emosional, hissi cəhəti elmi yaradıcılığa məxsus əsərlərə nə dərəcədə daxil ola bilərlər. Bu emosionallıq reallığın elmi inikası prinsipləri ilə müvafiqdirmi, yaxud o, elmi – nəzəri mətnlərin ümumi məntiqi istiqaməti ilə uyğunluq təşkil edirmi. Tədqiqatları yekunlaşdıraraq belə nəticəyə gəlir ki, elmi üslub və onun növlərində özünü göstərə bilən emosional münasibət elementləri insanın idrak fəaliyyəti prosesində yaranan hisslərdən ibarətdir və onun dərk etmə ehtiyacını təmin edir. Aydın olur ki, emosional münasibət obyektin qiymətləndirilməsi ilə sıx bağlıdır. İntellektual effektivlik dilin xarakterinin mühüm göstəricilərindəndir. Bu göstəricilər ya bir – biri ilə sıx əlaqədə, ya da onlardan biri başqasından üstün mövqeyə malik olmalıdır. Bəzi mətnlərdə effektivlik əməli (konstruktiv) əhəmiyyətə malik keyfiyyət kimi çıxış edir, başqa mətnlərdə isə bu cür məzmunu malik olmaya da bilər, çünki bəzi hallarda bizim nitqimiz məntiqi, bəzən isə emosional dominanta malik olur. Dilin məntiqi vasitələrinin öyrənilməsi birtərəfli

ola bilməz. Hissi şüurluluqda ziddiyyət olmamalıdır, çünki sözün geniş mənasında emosional nitq ilə qeyri – emosional, yaxud məntiqi nitq arasında kəskin hədd yoxdur, məntiqi nitq və ya yazı emosional çətarlığa, emosional nitq və ya yazı isə məntiqi quruluşa malik ola bilər. Emosional məzmun məntiqi məzmun kimi, anlayışın sözdə reallaşması vasitəsidir, emosional məzmun emosiyaların özünün (həyəcan, təəccüb, heyranlıq, sevinc, fəxr – kosmos materiallarında məhz bu hislər üstünlük təşkil edirlər) ifadəsini reallaşdırır. Məntiqi məzmun kimi o da, hər hansı məlumat vasitəsi kimi özünü təqdim edir. Əgər emosional – ekspressiv mənə hisslərin ifadəçisi kimi təzahür edərsə, emosional çətarlıq sözün mənasını təşkil edən xüsusi mənənin qiymət (təsdiq və ya inkar) anıdır.

Ekspressiya ifadəliliyin, təsvirin qüvvətləndirilməsi, cümlənin təsir qüvvəsinin genişləndirilməsidir. Ekspressiya özünü mətnin ifadəliliyi kimi göstərir ki, bu da onu neytral üslublu, adi mətndən fərqləndirir, dil vasitələrinin obrazlılığını təmin edir.

Emosionallığın, ekspressivliyin özünəməxsus şəkildə elmi üslublarda, məsələn, publisistdə ifadəsi onlara məxsus vəhdətin mühafizə edilməsinə müəyyən qapalı sistem kimi maneçilik törətmir, müvafiq fərdi və subyektiv elementlərin məntiqi quruluşa malik mətndə işlədilməsinə şərait yaradır. M. N. Kojinanın fikrincə, elmi – publisist üslubda özünü göstərən ekspressivlik və emosionallıq öz keyfiyyətinə görə başqa funksional üslublarda təsadüf edilən emosionallığın xarakterindən fərqlidir. (Kojina N. M. "K probleme ekspressivnosti nauchnoy reči. Issledovaniye po stilistike". Vyp.3, Perm, 1971 s.229) Deməli, üslubiyyət, ümumiyyətlə, mənə, üslubi çətarlıq, üslubi vasitə, ekstralingvistik amillər və s. kimi əsas anlayış və kateqoriyalar, ümumiyyətlə, müasir dövrdə də aktual məsələlərdən biri olub, məhz bu istiqamətə yönəldilir. Biz də ekspressiv və funksional vasitələrin daxilən əlaqəli olduqlarını illüstrativ materialımızdan və onların tərcümə variantlarından gördük. İstər Azərbaycan, istərsə də ispan dilində mənə rəngarəngliyi yaradan vasitələr iki növə ayrılır: funksional vasitələr və ekspressiv vasitələr. Birinci mübahisəsiz olaraq, üslubi gücləndirici vasitələr kimi

qəbul edilmişdir. İkinci işə üslubi vasitələr qrupuna daxil olmur. Belə bir fikir də yarana bilər ki, üslubi vasitələr üslubların spesifik xüsusiyyətidir.

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, funksional üslubların hər hansı növü kimi, elmi – publisist üslub da özlüyündə qapalı sistem təşkil etmir, burada hər hansı obyektin izahı, şərhı ilə əlaqədar meydana çıxan zəruri tələbə uyğun olaraq, elmi – kütləvi üslub əlamətlərinə də təsadüf olunur.

Elmi – publisist üsluba məxsus emosionallıq və ekspressivlik leksik, frazeoloji, morfoloji, sintaktik vasitələrlə təzahür edir. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, bədii, elmi – kütləvi üslubda bilavasitə emosionallığa xidmət edən belə formalar elmi, elmi – publisist üslublar əhatəsində onun xüsusi əlamətlərinə də çevrilə bilərlər.

Bədii, elmi – kütləvi üslublarda çoxmənalılıq əsasən leksik vasitələrlə təzahür edir ki, bu da elmi, elmi – texniki, elmi – publisist üslublarda emosionallıq və ekspressivlik bildirən üslubi gücləndirici vasitələr kimi özünü göstərə bilər. Ən əsas yeri sintaktik konstruksiyaların tərkibindəki leksik vahidlərin üslubi mənası tutur, onlar beləliklə, üslubun tərkib hissələrini təşkil edir.

Üslubiyyatın tədqiqi onda ləp vacib görünür ki, fərdi üslub və üslubiyyat özünün təbii əsasını və dayaqını tapsın. Bizi maraqlandıran sahəyə rəsmi üslublu mətnlərin tərcümə prosesində də ekspressivliyinin qorunmasına gəldikdə belə bir mənzərə yaranır. Üslubi mənanın emosional – qiymətləndirici komponentləri hansılardır? Hansı dil hadisələrində onlar daha qabarıqdır və ya əksinə? Qoyulan suallara cavab kimi deyə bilərik ki, belə halda normativ forma və konstruksiyalar, emosional çalarlıq fərdin yaşadığı mühiti, çıxdığı mühiti, sosial təbəqəsi ona yazıda da seçim azadlığı verir. Emosional mənalı həm fonetik variativlikdən, intonasiya və emfatik vurğudan başqa, həm də qrammatik çərçivə variativliyindən uzaqdır. Dialekt, jargon, arqo, fəmiyər sözlər və s. kimi dil səviyyələri yazılı üslubda da emosionallığın təsirinin artmasına kömək edən amillərdir. Emosiya informasiyanın məzmunundan asılı olaraq mənfi və müsbət ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan dili üslubiyyatı" Azərbaycan EA. Nəsimi adına dilçilik institutu. Bakı. Elm nəşr. 1990
2. Babayev A. "Funksional üslubiyyat". Bakı, ADU - 2009
3. Bayramov Q. H. "Tərcümə sənəti". Azərbaycan Təhsil Nazirliyi, Bakı - 2008
4. Dəmirçizadə Ə. "Azərbaycan dilinin üslubiyyatı". Azərtədrisnəşr, Bakı - 1962
5. Məmmədov A. "Dilçiliyin müasir problemləri", ADU - 2008
6. Балли Ш. "Французская стилистика" Москва. Наука 1961
7. Будагов Р. А. "Литературные языки и языковые стили", М. ВШ. 1967
8. Виноградов В. В. "Стилистика". Изд. - во АН СССР, 1963
9. Долинин К. А. "Стилистика французского языка", Ленинград. 1978
10. Комиссаров В. Н. "Лингвистика перевода", Изд. М. О. Москва 1980
11. Комиссаров В. Н. "Современное переводоведение". Курс лекций. Изд. ЭТС, Москва 2000
12. Комиссаров В. Н. "Слово о переводе". Изд. Наука, Москва 1981
13. Кожина М. Н. "Стилистика русского языка" Москва 1977, стр 1161 - 162
14. Львовская З. Ю. "Теоретические проблемы перевода" (на материале испанского языка) Изд. ВШ. Москва 1985
15. Разинкина Н. М. "Язык научной литературы", Москва 1975, стр. 91
16. Степанов Г. В. "Стипистика. Стили языка", БСЭ. 1963 стр. 40
17. Федеров А. В. "Основы общей теории перевода" (лингвистические проблемы), Москва "Высшая школа" 1983
18. Федеров А. В. "Очерки общей и сопоставительной стилистики". Москва ВШ. 1971, стр 120
19. Фирсова Н. М. "Стилистика испанского глагола". Москва ВШ. 1976

20. Шишкова Т. Н., Попок Х. К. "Стилистика испанского языка". Минск 2009, стр. 19 - 22

21. Cisneros J. "Lengua y estilo", Lima 1962, p. 93

22. Gili y Gaya S. "Curso superior de sintaxis española", La Habana, 1968, p. 204

23. Guiraud P. "La Stylistique". Coll. "Que sais – je" Paris 1963, p.6

24. Guitlitz A. "Curso de la lexicología española contemporanea", p.18 - 30

25. Marouzeau J. "Précis du stylistique française", Paris 1950

26. Pérez - Rioja J. "Estilística comentario de textos y redacciones" Madrid 1967, p. 120.

27. Retamar F. "Ídea de la estilística", La Habana 1963

PRAKTİK MATERIAL

28. Departamentos de Latín y de Física y Química, I. E. S. "Gaviota"

29. "Polis", Revista de la Universidad Bolivariana. Chile. Vol. 3, número 008

30. Clases Magistrales. Materia: Ciencia.

31. Carl Sagan "Cosmos" Novela publicista y popular. Madrid 2007

LÜĞƏTLƏR

32. Məmmədov F., Səmədova Ü., Hüseynov Q. "Günəş energetikası terminləri lüğəti" Azərbaycan Res. Sənaye və energetika nazirliyi və ADU. Bakı - "Elm" - 2009

33. "Larousse Illustrado", Paris 1937